

ЗАМЕСТ ПРАДМОВЫ

Польская грамадскасць на беларускіх і літоўскіх землях у другой палове XIX – пачатку XX ст. як этнакультурны феномен (гісторыяграфічны агляд)

Дзеля разумення феномена польской грамадскасці беларускіх і літоўскіх земляў другой паловы XIX – пачатку XX ст. неабходны аналіз праблемы радаводу мясцовых палякаў. Цэнтральнымі тут з'яўляюцца пытанні пра памеры міграцыі насельніцтва з этнічных польских тэрыторый на беларускія і літоўскія землі і пра сутнасць працэсу паланізацыі. Як жа асвятляюцца гэтыя пытанні ў гісторычнай навуцы Беларусі, Літвы і Польшчы?

Вызначыць дакладна храналогію першых міграцыйных патокаў насельніцтва з тэрыторыі этнічнай Польшчы на ўсход вельмі цяжка. Суседства польскіх і беларуска-літоўскіх земляў спрыяла таму, што працэсы ўзаемапранікнення распачаліся здаўна. Беларускія даследчыкі Ігар Карапшчанка і Анатоль Валахановіч зафіксавалі перасяленні мазураў на землі сучаснай Беларусі ўжо ў XII – XIII ст. На іх думку, пасля Люблінскай уніі (1569) польская міграцыя ўзмацнілася. Аднак масавага характару перасяленні не набылі, бо Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г. істотна абмежаваўмагчымасці шляхты з Каралеўства Польскага набываць зямлю і займаць дзяржаўныя пасады ў ВКЛ [345, с. 393; 346, с. 381–382]. Этнолаг і гісторык Міхаіл Піліпенка лічыць, што актыўная міграцыя польскага насельніцтва (пераважна дробнай шляхты) распачалася толькі ў XV – XVI ст. Прывчым асноўнымі аб'ектамі гэтай міграцыі былі Прыпяцкі, Цэнтральны і Двінска-Дняпроўскі рэгіёны Беларусі [366, с. 98].

Уласную класіфікацыю асноўных катэгорый польскіх перасяленцаў на беларускія землі з ліку вясковага насельніцтва этнічнай Польшчы распрацаваў Вячаслаў Вярэніч. Сацыялагічнае і этнографічнае даследаванне, якое праводзілася ў 60–80-я г. XX ст., спалучанае з аналізам гісторычнай літаратуры, дазволіла яму вылучыць чатыры асноўныя тыпы польскіх вёсак усходніяй і цэнтральнай Беларусі. Да першага з іх даследчык аднёс былья шляхецкія вёскі, жыхары якіх былі нашчадкамі паланізаванай беларускай шляхты або (радзей) нашчадкамі этнічнай польскай шляхты. Да другога – былья паселішчы мазавецкіх буднікаў, занятых некалі ў лясной прамысловасці. Да трэцяга – былья паселішчы сялянаў і беднай шляхты з этнічна польскіх земляў, якія знаходзіліся каля вялізных маёнткаў і павінны былі забяспечыць іх рамеснымі вырабамі. Чацвёрты тып В. Вярэніч характарызуваў як вёскі польскіх сялянаў-перасяленцаў, якіх прыцягнулі неабжытыя і незасвоенныя землі [493, с. 207].

Даследаванне В. Вярэніча пацвердзіла, што значных памераў міграцыя палякаў у Беларусь не набыла. Польскіх сялянаў перасялялася няшмат, і амаль усе яны даволі хутка праходзілі стадыю культурнай беларусізацыі і асіміляцыі. Прадстаўнікі польскага каталіцкага духавенства, якія займалі высокія пасады ў касцельнай іерархіі ВКЛ, і шляхты, што наймалася на

ваенню або цывільную службу ў княстве, пазбеглі асіміляцыі. Але перасяленні прадстаўнікоў вышэйшых сацыяльных колаў мелі эпізадычны характар.

Зроблены В.Вярэнічам аналіз асаблівасцяў мясцовага дыялекта польскай мовы, г.зв. «*пальшчызны крэсовай*» (*«пальшчызны літоўскай»*), а таксама праведзенае ім вывучэнне прозвішчаў дазволіла сцвярджаць, што «асноўная маса *«літоўскіх палякаў»* – гэта нашчадкі паланізаваўшайся ў мінулым беларускай і літоўскай шляхты і мяшчанаў. Прыгок этнічна польская насељніцтва быў тут нявељкім <...>» [322, с. 124].

Падобна ацэнъваюць міграцыю палякаў на тэрыторыю як «гістарычнай», так і «этнографічнай» Літвы літоўскія даследчыкі [Напр., 433, с. 19]. Фактычна ў беларускай і літоўскай гістарыяграфіі пануе тэзіс, што «*ў сваёй абсалютнай большасці мясцовыя палякі з'яўляліся нашчадкамі паланізаваных у мінулым аўтахтонаў Беларусі і Літвы і латгаліскай часткі Латвіі*» [493, с. 200].

Цікава, што пры гэтым беларускім і літоўскім даследчыкамі палякі звычайна трактаваліся як чужародная і варожая да беларусаў і літоўцаў сіла. Напрыклад, прадстаўнікі беларускай савецкай гістарыяграфіі прысутнасць польскай грамадскасці ў беларускай гісторыі XIX – пачатку XX ст. або ігноравалі, або характарызувалі ў рэчышчы выключна канфрантацыйнага разумення мінулага: «*паланізатары*», «*прыгнітальнікі беларускага народу*» і г.д. Услед за афіцыйнай пропагандай часоў Расійскай імперыі сцвярджалася, што палякамі з'яўляюцца толькі прадстаўнікі вышэйшых сацыяльных колаў грамадства. Відавочна, што пэўныя ідзялажічныя ўстаноўкі перашкаджали аб'ектыўнаму асвятленню месца і ролі палякаў у беларускай гісторыі.

Напачатку 90-х г. XX ст. у беларускай гістарыяграфіі намецілася іншая тэндэнцыя. Упершыню яна прайвілася на старонках папулярнага гістарычнага выдання «*Сто пытанняў і адказаў па гісторыі Беларусі*». Ганна Сурмач, адказваючы на пытанне «*Як на Беларусі з'яўліся палякі?*», падкрэсліла розніцу паміж этнічнымі палякамі і абсалютнай большасцю прадстаўнікоў мясцовай (беларускай) польскай грамадскасці. Апошнія, на яе думку, з'яўляюцца «*беларусамі па паходжанню*» або «*апалалячанымі беларусамі*» (Народная газета. – 1993. – 27 мая). У беларускай гістарыяграфіі пачала распаўсюджвацца ідэя, што мясцовыя палякі гэта ні што іншае як польскамоўныя этнічныя беларусы. З'яўлілася адпаведная тэрміналогія: «*беларускія памешчыкі-католікі*» [360, с. 381] і «*польска-беларускія памешчыкі*» [360, с. 399] (Міхась Біч), «*польска-беларускія пісьменнікі*» [360, с. 299-300] (Соф'я Кузняева). Некаторыя даследчыкі (Анатоль Жытко) пачалі ўжываць тэрміны «*палякі*» і «*польскія дваране*» толькі ў двухосці, падкрэсліваючы тым самым іх адноснасць у дачыненні да мясцовых палякаў [339, с. 129]. Леанід Лыч характарызуваў Яна Баршчэўскага, Яна Чачота, Людвіка Кандратовіча (У.Сыракомлю) як «*беларусаў па нацыянальнасці*, што служылі на карысць польскай літаратуры» [358, с. 158]. Гэты падыход фактычна ператвараў беларускіх палякаў у нейкіх сапсанавых беларусаў. Ён перакрэсліваў іх гістарычную адметнасць, іх права на ўласнае месца ў беларускай гісторыі.

Значна больш увагі питанню міграції палякаў на беларускія і літоўскія землі ўдзялілі прадстаўнікі г.зв. «ліцвінскай» (на пачатку XX ст. – «краёвай») гісторыяграфіі і польскія навукоўцы.

Падмуркам фармавання «ліцвінскай» («краёвай») гісторычнай памяці сталі працы прафесароў гісторыі і славістыкі Віленскага ўніверсітэту першай трэці XIX ст. Такія даследчыкі, як Ігнат Даніловіч, Іван Лабойка, Юзаф Ярашэвіч, Міхail Баброўскі, Іван Анацэвіч, а пазней Тэадор Нарбут і Адам Кіркор, фактычна ўпершыню зрабілі гісторыю Беларуска-Літоўскага краю самастойным аб'ектам даследаванняў. Яны адмовіліся глядзець на гэтую гісторыю «вачым» Пецярбурга або Варшавы. Iх погляд – гэта погляд людзей, для якіх зыходным і канчатковым пунктам разважанняў быў інтарэсы самога краю. Характэрнай рысай даследаванняў віленскіх гісторыкаў з'яўляўся краёвы, беларуска-літоўскі патрыятызм. А.Кіркор у адным з лістоў 1861 г. пісаў: «Ніколі не знікне ва мне гэтае пачуццё. Я люблю маю Радзіму з натхненнем юнака і самаахвярнасцю мужчыны. А да Польшчы я маю сэрца і адчуваю сімпатыю настолькі, наколькі яе лёс звязаны з нашым» [Цыт. па: 347, с. 308].

Навуковыя працы віленскіх гісторыкаў спрыялі ўсведамленню шляхтай kraja o swaix мясцовых каранеў. Naprykład, T.Narbuto u беларускай і літоўской шляхце XIV st. bачыў продкаў шляхты XIX st. Èn ja padkréslívaў самастойнасць дзяржавы развіція ВКЛ нават пасля Крэўскай (1385) і Гарадзельскай (1413) уній [452, s. 213].

Ідэі віленскай гісторычнай школы жылі, нягледзячи на тое, што пасля разгрому паўстання 1863 г. сфера іх распаўсюджання была моцна аблежана. З афіцыйных навучальных установаў яе выцясніў «захаднерусізм» у яго найбольш кансерватыўных і антыбеларускіх формах, а ў розных нелегальных асветніцкіх гуртках усё часцей выкарыстоўваліся працы тых гісторыкаў, якія ўспрымалі Беларуска-Літоўскі край як польскую правінцыю. На фоне гэтых ідэалагічных паствулатаў сапраўдным бастыёнам ліцвінскай гісторычнай свядомасці выглядаў трэці том «Живописной России» (1882), які быў прысвечаны беларускім і літоўскім землям і напісаны амаль адным Адамам Кіркорам. Палякі на старонках працы А.Кіркора трактаваліся як адзін з карэнных народаў kraja.

Напачатку XX ст. традыцыі віленскай гісторычнай школы працягвалі публіцысты г.зв. «краёвага» лагеру. Краёуцы падкрэслівалі мясцове паходжанне вышэйшых колаў польскай грамадскасці. Naprykład, Эдвард Вайніловіч ва ўспамінах адзначаў: «Значную частку польскіх землеўласнікаў у Беларусі <...> складала шляхта мясцовага паходжання, якая некалі спавядала ўсходні абраd, але ўжо у XVII st. была паланізаваная і акаталічаная. Яна адчувала адзінства крыўі з мясцовым народам» [Цыт.па: 401, s. 214].

Краёуцы актыўна выкарыстоўвалі галоўныя прынцыпі віленскай гісторычнай школы, а менавіта трактоўку Беларуска-Літоўскага краю як самастойнага аб'екта гісторычных даследаванняў. На іх уласныя гісторыяграфічныя навацыі моцна паўплывала развіццё літоўскага і беларускага нацыянальных рухаў. Ідэолагі літоўскага руху, у прыватнасці, трактавалі мясцовую

польскую шляхту як ахвяру гвалтоўнай і прымусовай палітыкі паланізацыі і заклікалі яе вярнуцца да сваіх літоўскіх каранёў. Польска-літоўскі канфлікт прымушаў да новага асэнсавання месца і ролі палякаў у гісторыі беларускіх і літоўскіх земляў.

Паступова канкурэнцыю ідэе беларуска-літоўскага паходжання шляхты склаў тэзіс агульных польска-літоўска-беларускіх каранёў. Вядомы публіцыст Балеслаў Ялавецкі сцвярджаў, што яшчэ да ўзнікнення ВКЛ шматлікія набегі літоўцаў на польскія землі ў XII ст. прывялі да з'яўлення на абшарах «этнографічнай» Літвы польскіх асаднікаў-кatalікоў. Выкарыстоўваючы аслабленне Польшчы пасля смерці Баліслава III (1138), сцвярджаў ён, літоўскія князі перасялілі на свае тэрыторыі дзесяткі тысяч жыхароў этнічных польскіх земляў. У выніку ў Літве не засталося ніводнага кута, дзе б ні было палякаў [278, s. 4-5]. А пасля далучэння беларускіх земляў да дзяржавы Міндоўга польская і літоўская краў змяшалася з беларускай. На думку публіцыста-краёўца, ужо ў часы Ягайлы ў Літве не засталося чалавека, які б не меў у сабе крыўі ўсіх трох народаў – палякаў, беларусаў і літоўцаў [278, s. 5]. Распаўсюджваўся тэзіс пра культурнае адзінства гэтых народаў. Па сутнасці, сцвярджалася існаванне на тэрыторыі ВКЛ у часы сярэднявечча агульнага польска-беларуска-літоўскага этнасу. Аднак гэты тэзіс не атрымаў распаўсюджання.

Найбольш грунтоўныя навуковыя працы, прысвечаныя радаводу польскай грамадскасці Беларуска-Літоўскага краю, належалаць вядомаму навукоўцу і палітыку Міхалу Ромэру. У пэўным сэнсе ён працягваў традыцыі Тэадора Нарбута. Даследчык быў упэўнены, што мясцовыя палякі не павінны ўспрымацца як прышлі і чужы элемент тыпу нямецкіх баронаў у Латвіі і Эстоніі. На яго думку, харектэрны для іх рысы польскай культуры з'яўляюцца вынікам пракэсу паланізацыі [293, s. 27]. Напачатку XX ст. М. Ромэр увёў у навуковы зворт паняцце «літоўскія палякі».

Трэба адзначыць, што гэты тэрмін быў досьць распаўсюджаным у грамадстве. Вячаслаў Вярэніч сцвярджаў, што ён шырока ўжываўся на беларуска-літоўскіх землях напачатку XX ст. як назва-этнонім [493, s. 200-201]. Вядомы эпізод дыскусіі вакол пытання аб уласнай ідэнтыфікацыі, якая разгарнулася на адным з сходаў тайнага гуртка віленскіх гімназістаў «Spójnia» («Сувязь»). Гурток быў заснаваны братамі Браніславам і Юзашам Пілсудскімі ў 1882 г. Удзельнікі дыскусіі адмовіліся лічыць сябе палякамі або літоўцамі і заяўлі, што з'яўляюцца літоўскімі палякамі: «Мы – літоўскія палякі і нашай задачай з'яўляецца захаванне польскай культуры на гэтай зямлі. Мы павінны быць не прыгніタルнікамі іншых слабейшых нацый, а іх апекунамі» [406, s. 184].

У далейшай навуковай і грамадска-палітычнай дзейнасці М. Ромэра тэзіс мясцовага паходжання польскай шляхты атрымаў сваё развіццё. Навуковец катэгарычна абвяргаў сцвярджэнне, што палякі Беларусі і Літвы з'яўляюцца часткай польскай нацыі, якая пасялілася на г.зв. «крэсах усходніх». Ён даказваў, што мясцовыя палякі – гэта прадукт культурнай паланізацыі вышэйшых колаў грамадства гістарычнай Літвы, а таксама гарадскога насельніцтва і сялянскіх рэгіёнаў усходніх часткі этнічнай Літвы

[460, s. 132; 295, s. 72-75]. Маючы на ўвазе літоўскіх палякаў, М.Ромэр катэгарычна заяўляў: «Мы не імпартаваны экзатычны тавар, а прадукт непасрэднай гістарычнай эвалюцыі, якая адбывалася ў нашым краю з прычыны ўздзеяння пэўных падзеяў палітычнай гісторыі» [460, s. 134]. Даследчык харектарызаваў палякаў Літвы як адметны этнакультурны феномен, не подобны ні на палякаў, ні на літоўцаў, ні на беларусаў.

Трэба адзначыць, што гэтая канцепцыя паступова знайшла водгук у польскай і літоўскай гістарыяграфіі. Але напрыканцы XIX і напачатку XX ст. даволі распаўсюджаным сярод польскіх даследчыкаў было сцвярджэнне пра велізарную колькасць палонных палякаў, якія былі выведзены літоўскімі князямі з тэрыторыі этнічнай Польшчы падчас войнаў XII – XIII ст. [269; 305, s. 35; 497, s. 25]. Апроч палонных, згадваліся сяляне-асаднікі з Мазоўша і з польскай часткі Падлясся, дробная шляхта [305, s. 35], рамеснікі і купцы [497, s. 27]. «Польская экспансія» (выраз належыць вядомаму палітыку і навукоўцу Лявону Васілеўскаму) часта парабойнічала з крыжацкім рухам на Усход («*Drang nach Osten*») [305, s. V; 488, s. 2]. Пры гэтым меліся на ўвазе не ваенныя, а цывілізацыйныя (культурныя) наступствы гэтих працэсаў. Л.Васілеўскі таксама сцвярджаў факт масавага наплыwu палякаў на тэрыторыю гістарычнай Літвы пасля Люблінскай уніі [305, s. 35]. Відавочна, што тэзіс пра масавую міграцыю адиграваў пэўную ідэалагічную ролю. Ён сцвярджаў легітымнасць польскіх эканамічных, культурных і палітычных пазіцыяў на беларускіх, літоўскіх і украінскіх землях.

Ідэалагічныя ўплывы ў польскай гістарыяграфіі пачатку XX ст. адзначыў таксама даследчык з Познані Ян Юркевіч, які зрабіў грунтоўны аналіз працаў, прысвяченых праблеме асадніцтва ў ВКЛ. На яго думку, адказам на літоўскі тэзіс прымусовай паланізацыі шляхты Вялікага княства было распаўсюджанне трох канцепцыяў паходжання палякаў Літвы і Беларусі. Адна з іх сцвярджала факт масавага наплыwu палякаў на тэрыторыю ВКЛ. Прычым калі ў XIII – XIV ст. гэтае перасяленне мела пераважна прымусовы харектар (ваеннапалонны), то пасля Люблінскай уніі распачалася актыўная добраахвотная міграцыя з Польшчы на пустуючыя землі княства. Менавіта гэтыя працэсы, на думку многіх польскіх даследчыкаў пачатку XX ст., змянілі этнакультурную сітуацыю ў ВКЛ [429, s. 239]. Іншую пазіцыю адстойваў гісторык Якубоўскі, які ў працы, прысвяченай этнічным адносінам у ВКЛ да Люблінскай уніі («*Studio nad stosunkami narodowosciowymi na Litwie przed Unią Lubelską*». – Warszawa, 1912), даказваў, што да 1569 г. масавай міграцыі насельніцтва з Польшчы ў ВКЛ не было. Галоўную ролю ва ўмацаванні польскіх пазіцыяў, на яго погляд, адиграў факт паланізацыі. А вось Л.Васілеўскі бачыў у паляках гістарычнай Літвы нашчадкаў польскіх асаднікаў часоў сярэднявечча і наступствы паланізацыі. Ён быццам спрабаваў прымірыць абедзівye згаданыя канцепцыі [429, s. 240].

Тэзіс пра вялікую колькасць польскіх палонных, выгнаных у Літву, адным з першых паставіў пад сумніў Генрык Лайміньскі, які з недаверам паставіўся да адпаведных запісаў у хроніках. Ён жа сцвярджаў, што палонныя вельмі хутка асіміляваліся ў этнічна чужым асяроддзі. Таксама Уладыслаў

Вяльхорскі ў сваіх пасляваенных працах, адзначаючы факт прымусовага перасялення польскіх палонных і міграцыі гарадскога насельніцтва з этнічнай Польшчы, сцвярджаў, што да Люблінскай уніі агульная колькасць палякаў-мігрантаў у гістарычнай Літве была нязначнай. Унія, на яго думку, адкрыла дадатковыя магчымасці для пранікнення палякаў, але ўсё роўна масавага прытоку іх не назіралася [497, s. 219]. Аналіз тапонімаў на тэрыторыі Беларусі і Літвы даў магчымасць іншаму вядомаму польскаму даследчыку Ежы Ахманьскому адзначыць невыразнасць і слабасць слядоў польскага асадніцтва. Што датычыць сялянства этнічнай Польшчы, то вывучэнне польскай гістарыяграфіі дазволіла Яну Юркевічу заявіць, што да XVIII ст. «асадніцтва польскіх сялян у ВКЛ не мела істотнага ўплыву на перамены этнічных адносінаў у мясцовай вёсцы» [429, s. 250].

Затое польскія імігранты з ліку каталіцкага духавенства, дзеячы культуры Польшчы аказалі прыметны ўплыў на развіццё культуры Вялікага княства. Аднак перабольшаць яго не трэба. Марыя Тапольская паспрабавала вызначыць колькасць палякаў-перасяленцаў з дапамогай аналізу прозвішчаў. Яна звяртала ўвагу на прозвішчы з польскімі каранямі. Гэты метад даў магчымасць сцвярджаць, што, напрыклад, у Кейданах, Біржах і Нясвіжы ў XVII ст. палякі-перасяленцы складалі 25-30% насельніцтва, а сярод выкладчыкаў Віленскай Акадэміі – каля 60% [484, s. 150-158]. З тэзісам М. Тапольскай пра тое, што працэсы Рэфармацыі і Контррэфармацыі спрыялі наплыву ў ВКЛ прадстаўнікоў польскай культурнай і палітычнай эліты, нельга не пагадзіцца. Але выкарыстаны метад даследавання выклікае сумніў. Польская карані ў прозвішчах могуць сведчыць не столькі пра перасяленні, колькі пра асіміляцыйныя працэсы і пашырэнне ўплываў польскасці. На гэты недахоп звярнуў увагу таксама Ян Юркевіч [429, s. 247]. Ён жа заўважыў, што нельга казаць пра моцны ўплыў польскіх перасяленцаў на палітычную эліту ВКЛ. Нават пры хуткай паланізацыі гэтай эліты яна ўяўляла досьць замкнёнае кола для выхадцаў з Каралеўства Польскага [429, s. 244].

На думку Яна Юркевіча, пасляваенная працы польскіх даследчыкаў сведчаць пра тое, што гістарычнай навука Польшчы не дазволіла ўцягнуць сябе ў ідэалагічную спрэчку і адмовілася ад высноваў пачатку XX ст., заснаваных не столькі на крыніцах, колькі на пэўных ідэалагемах [429, s. 254].

У гэты ж перыяд ў польскай гістарыяграфіі пачаў пашырацца погляд краеўца. Уладыслau Вяльхорскі заявіў пра фармаванне на тэрыторыі гістарычнай Літвы у выніку працсаў паланізацыі асобнага тыпу палякаў («odmiany polskosci») [497, s. 219]. Падыходы М. Ромзра і У. Вяльхорскага ў пэўнай ступені падзяліў вядомы даследчык Юліуш Бардах. Характарызуючы міграцыю палякаў у Беларусь і Літву, ён адзначыў толькі перасяленні польскіх мяшчанаў напрыканцы XIV ст. у Вільню і Берасце, а таксама мазураў-асаднікаў на Падляссе. Ва ўмацаванні польскіх пазіцыяў на тэрыторыі гістарычнай Літвы значна большую ролю, на яго думку, адыграла пашырэнне польскай мовы і культуры сярод вышэйшых колаў грамадства ВКЛ. Ю. Бардах адзначыў супольнасць паходжання літоўскіх палякаў з этнічнымі

беларусамі і літоўцамі, культурныя ўзаемаўплывы. На яго думку, у выніку паланізацыі сфармаваўся адметны тып паляка ў Літве і Беларусі, які па сваіх этнакультурных характеристыках бліжэйшы да літоўца і беларуса, чым да паляка з этнічнай Польшчы [401, s. 197-198].

Адметнасць паляка ў Беларусі і Літвы адзначаў таксама польскі гісторык Пётр Вандыч [490, s. 483]. Ён карыстаўся паняццем «паляк-літовец» («Połono-Litwin»). У польскай гісторыяграфіі для пазначэння паляка ў гісторычнай Літві ўжывалася таксама паняцце «літоўцы», якія размаўляюць па-польску» [432]. Вядомы палітык і гісторык Вацлаў Гізберт-Студніцкі ў свой час пррапанаваў увесці тэрмін «літовец-паляк» («Litwin-Polak») [414, s. 7].

З тым, што палякі-імігранты не адыгралі прыметнай ролі ў працэсе фармавання польскай грамадскасці Літвы і Беларусі, пагадзіўся вядомы польскі дэмограф і гісторык Пётр Эбэрхардт: «Паланізацыя беларускай шляхты мела харктар эндагенічны, больш культурны, чым дэмаграфічны. Шляхта беларускага паходжання паланізавалася і там, дзе наогул не было польскіх асаднікаў» [424, s. 47]. Паводле П.Эбэрхардта, радавод большасці паляка ў Віленшчыны і Гарадзеншчыны выглядае наступным чынам: насельніцтва літоўскага паходжання прыняло каталіцкую веру, потым славянізавалася і перайшло на беларускую мову, а напрыканцы XIX – напачатку XX ст. эвалюцыянувала да польскасці [424, s. 58].

Літоўская даследчыкі звярнулі ўвагу на феномен літоўскіх палякаў толькі ў 90-я г. ХХ ст. У першую чаргу трэба адзначыць працы Рымантаса Мікныса і Яна Савіцкага, якія займаюцца даследаваннем погляду і палітычнай дзейнасці Міхала Ромэра і феномена краёвасці наогул [446; 461]. Абодва даследчыкі шырока кырыстаюцца паняццямі «літоўскія палякі». Ян Савіцкі ў харктарыстыцы свядомасці Міхала Ромэра ўжыў таксама паняцце «літовец-паляк» («Litwino-Polak»).

Р.Мікныс прыйшоў да высновы, што напачатку ХХ ст. наогул адбывалася фармаванне новай ўсходнеславянскай нацыі літоўскіх палякаў. Дзеля харктарыстыкі іх свядомасці ён абапіраўся пераважна на ўспаміны і працы краёўцаў. Напрыклад, М.Ромэр у аўтабіографіі, напісанай у 1925 г., наступным чынам харктарызваў уласную свядомасць на перыяд 1898-1901 г.: «У той час я яшчэ не разумеў, што мая «скура» іншая – не чиста польская, не чиста літоўская, а такая, што ў ёй прысутнічаюць адначасова рысы польскасці і літоўскасці. Яна нагадвала старую «скуру» Адама Міцкевіча, гэтую своеасаблівую з'яву гісторыі нашай Айчыны, «скуру», якая мела і адметную душу – не літоўскую, але і не польскую. Я не разумеў, што было б няпраўдай называць сябе літоўцам, але не меньшою няпраўдай было бы называць сябе палякам. Я не ўсведамляў яшчэ таго, што істота май інды-відуальнасці ў тым, што адчувалася ў перыяд дзяцінства і юнацтва (14-18 гадоў), калі я не адрозніваў у сабе паляка ад літоўца, любіў і цаніў абедзве гэтыя існасці, але асабліва замілаванне мей да літоўскай зямлі і яе народу. Калі я марыў і пісаў вершы, то зусім як Адам Міцкевіч цягнуўся не да Польшчы, а да Літвы як сваёй Радзімы <...>

Тады я яшчэ не ведаў, што нашая (літоўскіх палякаў) драма або па меншай меры адзін з фактараў гэтай драмы, грунтуюцца на тым, што мы не маем уласнага імя, што нашая душа складаецца з двух адметных нацыянальных душ, што калі гэтыя души зліваюцца ў адно цэлае, нам значна цяжэй <...> Мы ўжывам імя (палякаў), якое не адпавядае нашай сутнасці і не акрэслівае глыбінных падставаў нашай псіхікі і характару. Апошняя падзяць з характару і псіхікі літоўскага народу, з самых каранёў мясцовага этнасу (беларусаў і літоўцаў)» [Цыт. па: 447, с. 23-24].

Р.Мікныс пагадзіўся з параўнаннем Ю.Бардаха, які ў літоўскіх паляках убачыў падабенства з бельгійскімі валонамі [447, с. 29]. Апошняя сумяшчалі прыналежнасць да французскай культуры з пачуццём этнічнай адметнасці і патрыятызму грамадзяніна Бельгіі. Масавай асновай напы літоўскіх палякаў павінны былі стаць г.зв. «тутэйшыя», якія яшчэ напачатку ХХ ст. не мелі выразнай нацыянальнай самаідэнтыфікацыі. Аднак працэсы нацыянальнага развіцця, утварэнне нацыянальных Польскай і Літоўскай дзяржаваў перашкодзілі фармаванню гэтай новай нацыі.

Вяртаючыся да проблемы радаводу палякаў Беларусі і Літвы, можна адзначыць, што значных разыходжанняў паміж нацыянальнымі гісторыяграфіямі Польшчы, Літвы і Беларусі няма. Галоўным фактарам фармавання польскай грамадскасці Беларуска-Літоўскага краю другой паловы XIX – пачатку ХХ ст. лічыцца паланізацыя.

Феномен паланізацыі патрабуе спецыяльнай увагі. Ужо ў перыяд стаўлення беларускай нацыянальнай гісторыяграфіі фактар польскіх упłyvaў ацэньваўся вельмі негатыўна і параўноўваўся з палітыкай русіфікацыі. Мітрафан Доўнар-Запольскі, напрыклад, у артыкуле «Беларускае мінулае» («Белорусское прошлое»), які быў надрукаваны на старонках газеты «Мінскі лісток» (1888), сцвярджаяў, што ў XVI – XVII ст. Польшча і Расія, узаемадапаўняючы свае намаганні, знішчалі палітычную самастойнасць беларускай нацыі і перашкаджалі яе нацыянальна-культурнаму развіццю: «Польшча навязвала Беларусі шляхецкую арыстакратычную рэспубліку. Москва – баярскую алігархію. І першая, і другая дзяржавы цалкам выключалі з палітычнага жыцця дэмас, тады як беларускі народ па сваіх гісторычных і народна-бытавых традыцыях быў у вышэйшай ступені дэмакратычны» [334, с. 334-335]. Паводле даследчыка, «польска-катаціцкае іга» часоў Рэчы Паспалітай пазбавіла беларускі этнас вышэйшых сацыяльных колаў.

У кнізе «Гісторыя Беларусі» (1926)* гісторык упершыню згадаў працэс паланізацыі ў асяроддзі «літоўскай і рускай шляхты» ў сувязі з барацьбой вакол Люблінскай уніі. З тэксту відавочна, што навуковец разумеў паланізацыю як палітычны працэс. У сярэдзіне XVI ст., сцвярджая ён, шляхта ВКЛ дамаглася пашырэння сваіх палітычных правоў да ўзроўня вольнасцяў польскай шляхты. Гэта таксама спрыяла росту папулярнасці ідэі уніі сярод мясцовай шляхты [335, с. 94-95].

* Кніга была надрукавана толькі ў 1994 г.

Праблема паланізацыі заняла прыметнае месца ў асвятленні М.Доўнап-Запольскім беларускай гісторыі XIX ст. Гісторык спыніўся на адукатычнай палітыцы кіраўніцтва Віленскай навучальной акругі і Віленскага універсітэту. Менавіта з гэтymі ўстановамі ён звязваў «магутны росквіт польскай культуры» ў нашым краі і актывізацыю паланізацыйных працэсаў. «Гэтая эпоха (першая трэць XIX ст. – А.С.), – пісаў даследчык, – вырвала з Беларусі шмат яе выдатнейшых сыноў, якія забыліся пра сваю нацыянальнасць <...> і аддаў свой розум і здольнасці польскай культуры і нацыянальнасці» [335, с. 263]. У пераліку гэтых стратаў фігуравалі Адам Міцкевіч і «яго школа», Ю.Крашэўскі, У.Сыракомля, гісторыкі Адам Кіркор, Тэадор Нарбут ды інш. У дадзеным выпадку паланізацыя трактавалася як свядомы курс на культурную асіміляцыю, што праводзілі польскія магнаты, якіх прадстаўляў Адам Чартарыйскі, і польская інтэлігенцыя ў асобе рэктара універсітэту Яна Снядэцкага.

Паланізацыя стала аб'ектам аналізу таксама ў раздзеле «Беларуская народнасць і яе культура да эпохі нацыянальнага Адраджэння». Гісторык адзначыў, што «паланізацыя Беларусі і Літвы мае вельмі нядаўняе паходжанне і з'яўляецца вынікам не толькі імкнення беларусаў і літоўцаў да польскай мовы, але і вынікам неўдалай палітыкі ўрада, які сваім мерамі падтрымаў паланізацыю і які зусім незнаёмы з мясцовымі ўмовамі». Ён яшчэ раз адзначыў, што толькі напачатку XIX ст., г. зн. у часы расійскага панавання, «польская мова стала набываць больш шырокое распаўсюджанне» [335, с. 341]. Апроч Віленскага універсітэту, вялікую ролю ў паланізацыі адыграла змаганне супраць расійскага самаўладзя, падчас якога «ўсё культурнае і ліберальнае пачягнулася да Польшчы» [335, с. 342]. Постспеху паланізацыі, на думку навукоўца, спрыялі таксама неўдалыя дзеянні пераемнікаў М.Мураўёва. М.Доўнап-Запольскі адзначыў працэс паланізацыі на беларуска-літоўскім этнічным памежжы напрыканцы XIX ст. [335, с. 342].

Трэба адзначыць, што трактоўка вядомым беларускім даследчыкам месца і ролі палякаў і Польшчы ў беларускай гісторыі практична не выходзіла за межы канфрантацийнага разумення польска-беларускіх адносінай. Палякі, якія паступова ператварыліся з вонкавага ва ўнутраны фактар беларускай мінуўшчыны, засталіся на старонках «Гісторыі Беларусі» адназначна варожай сілай у адносінах да беларускасці. Відаць, менавіта таму М.Доўнап-Запольскі адмаўляў беларускім палякам права на развіццё польскай культуры.

Вацлаў Ластоўскі на старонках «Кароткай гісторыі Беларусі» (1910) першым з беларускіх даследчыкаў выкарыстаў тэрмін «апалячванне» [230, с. 47], пад якім разумеў працэс паланізацыі вышэйшых колаў беларускага этнасу ў XVI – XVIII ст. У гэтым працэсе даследчык бачыў хутчэй самаапалячванне, чым наступствы палітыкі нацыянальнага ціску: «Людзі вышэйшых станаў, прыймаючы польскую культуру, зусім адрываліся ад свайго народу <...>. У другім-трэцім пакаленіні апалячаныя князі і баяры беларускія забываліся зусім аб сваім беларускім народзе і павелічылі сілу і значэнне палякаў у сваім краю, шырэлі самі польскасць. <...> Па дварах

князёў-рэнегатоў польшчына выцесніла ўсё беларускае і ўзгадоўвала грамадзян-рэнегатоў» [230, с. 4]. В.Ластоўскі таксама шырока цытаваў «Правову Івана Мялешкі» (XVII ст.). Гэты аナンімовы твор рэзка асуджаў і высмеіваў шляхту ВКЛ за яе імкненне пераймаць польскасць і служыць не Радзіме («Літве і Русі»), а польскаму каралю.

Шмат увагі польскім палітычным, рэлігійным і культурна-нацыянальным уплывам, якія разумеліся як перайманне польскага ладу жыцця, звязанага і з мовы, удзяліў Усевалад Ігнатоўскі. Прычым, на яго думку, пашырэнне польскіх уплываў было абумоўлена шэрагам мерапрыемстваў польскіх уладаў на беларускіх землях [343, с. 140]. Фактычна, пачынаючы з У.Ігнатоўскага, у савецкай беларускай гісторыяграфіі паланізацыя стала трактавацца толькі як вынік палітычных намаганняў польскіх уладаў.

У гісторыяграфіі 30 – 80-х г. ХХ ст. праблемам гісторыі беларускай культуры, фармавання беларускай нацыі, пытанням гісторыі беларускай дзяржаўнасці вялікай увагі не надавалася. Паняцце «паланізацыя» часцей выкарыстоўвалася толькі для разумення гісторычнага лёсу беларускай літаратуры [Напр., 326, с. 268, 519 ды інш.].

Аўтарам адзінай спецыяльнай працы, прысвежанай праблеме паланізацыі, стаў рэлігійны дзеяч і прадстаўнік эмігранцкага напрамку беларускай пасляваеннай гісторыяграфіі Леў Гарошка. Ён сцвярджаў, што паланізацыя з'яўлялася дзяржаўнай палітыкай Рэчы Паспалітай у XVII – XVIII ст. [324, с. 99]. Пры гэтым даследчык катэгарычна абвяргаў тэзіс, народжаны яшчэ расійскай пропагандай часоў віленскага генерал-губернатара графа Міхаіла Мураўёва, што каталіцым у Беларусі з'яўляўся выключна сродкам паланізацыі мясцовага насельніцтва. Леў Гарошка, наадварот, сцвярджаў беларускі харктар каталіцызму ў XV – XVI ст. Ён адным з першых звярнуў увагу на прыметную ролю Рэфармацыі і Контррэфармацыі ў працэсе паланізацыі. Хоць і тут гісторык падкрэсліў, што паланізацыя не з'яўлялася мэтай рэлігійных рухаў. Галоўным стымулам паланізацыі, на думку беларускага даследчыка, стаў перанос цэнтра дзяржавы з Вільні ў Кракаў, які ўжо напачатку XVI ст. з'яўляўся галоўнай рэзідэнцыяй вялікага князя літоўскага і караля польскага [324, с. 104]. Мелася на ўвазе значнае абменаванне дзяржаўнага суверэнітэту.

Цалкам інакш Леў Гарошка ацэніваў ролю каталіцкага касцёла ў Беларусі ў перыяд расійскага панавання. Узмацненне паланізацыі ён звязаў непасрэдна з дзеянісцю каталіцкага касцёла. Даследчык пагадзіўся з заўважай польскага гісторыка Здзіслава Дэмбіцкага: «На Польшча стала каталіцкаю, а каталіцызм стаў польскім» [Цыт.па: 323, с. 142]. Менавіта ў гэты час, на думку Льва Гарошкі, пашыралася паняцце «польская вера». За ім стаяла ўсведамленне, што кожны паляк – гэта каталік, а кожны каталік – паляк. У змаганні з уладамі Расіі за незалежнасць Польшчы прадстаўнікі каталіцкага духавенства «стараліся задушыць усе праявы беларускага вызвольнага руху» [323, с. 143]. І тым не менш насуперак некаторым уласным тэзісам аўтар адзначыў факты пэўнай «беларусізацыі» каталіцкага касцёла напачатку XX ст.: 1911 г. – з'яўленне беларускага гуртка і беларускай бібліятэкі

ў Віленскай духоўнай семінары; 1912 г. – тое ж самае адбылося ў Санкт-Пецярбургской духоўнай акадэмії ды інш.

У 90-я г. ХХ ст. беларускія даследчыкі зноў звярнуліся да праблемы паланізацыі. Некаторыя з іх (Соф'я Кузняева, Міхась Біч) пачалі праводзіць аналогію паміж русіфікацыяй і паланізацыяй па меншай меры для канца XVIII – пачатку XIX ст. [360, с. 296, 342, 416, 426-427 ды інш.]. Галоўным наступствам паланізацыі вярхоў грамадства ў XVI – XVIII ст. М.Біч лічыў страту беларускім этнасам уласнай нацыянальнай інтэлігенцыі. А гэта, на яго думку, прывяло да фалькларызызацыі беларускай культуры [315, с. 4].

Сярод працаў апошняга часу звяртаюць на сябе ўвагу тэксты Леаніда Лыча. Паланізацыя трактуецца гэтым гісторыкам амаль выключна як прымусовае апалалячванне. У прыватнасці, ён сцвярджаў, што «ідэолагі каралейскай улады і каталіцкай царквы (у Рэчы Паспалітай – А.С.) імкнуліся ўсімі сродкамі хутчэй апалалячыць беларускі народ, падарваць яго веру ў самытъ нацыянальны» [358, с. 53]. Прыхым адным з галоўных сродкаў апалалячвання з'яўляўся «катализм» [358, с. 55]. Падобную пазіцыю займаюць таксама Ігар Карапшчанка і Анатоль Валахановіч: «Частка беларускага насельніцтва, асабліва прадстаўнікі вышэйшых саслоўяў, прымяочы католіцкую веру, меняла сваю нацыянальную прыналежнасць на польскую» [345, с. 393-394]. Яны ж сцвярджаюць, што «за перыяд існавання Рэчы Паспалітай на беларускіх этнічных землях і на беларуска-літоўскім этнічным памежжы ўтварыліся пэўныя тэрыторыі, на якіх сяляне, што былі католікамі па веравызнанні, вызначалі сваю этнічную прыналежнасць як польскую <...>» [345, с. 393-394].

На старонках Энцыклапедыі гісторыі Беларусі Л.Лыч вызначыў паланізацыю як «сістэму мерапрыемстваў дзяржаўных органаў, культурных устаноў і каталіцкага духавенства па асіміляцыі беларускага народу» [ЭГБ. Т.5, с. 380]. Першыя «сімптомы» паланізацыі ён заўважыў ужо пасля Крэўскай уніі. Галоўная прычына страты часткай беларусаў сваёй культурна-моўнай адметнасці ў перыяд Рэчы Паспалітай, паводле Л.Лыча, заключалася ў свядомай дзеяніасці свецкай і духоўнай уладаў гэтай дзяржавы. Ён катэгарычна адвергнуў шлях самаапалалячвання або добраахвотнага пераймання беларусамі ўзору польскай культуры і польскай мовы. Л.Лыч лічыў, што паланізацыя працягвалася і пасля далучэння беларускіх земляў да Расіі. Па меркаванні даследчыка, яна аслабела толькі пасля разгрому паўстання 1863-1864 г.

Варта заўважыць, што Леанід Лыч, як і некаторыя іншыя беларускія гісторыкі, для разумення гістарычных працэсаў часоў сярэднявечча карыстаецца тэрмінамі якія, якія з'яўляюцца толькі ў перыяд новай і найноўшай гісторыі, калі, зрешты, і адбываўся працэс фармавання нацыяў. Але вядома, што Рэч Паспалітая была феадальна-саслоўнай шляхецкай дзяржавай і не з'яўлялася механізмам для рэалізацыі нацыянальных інтарэсаў. Трэба адзначыць і тое, што палітычныя прывілеі для католікоў нельга лічыць прыкметай палітыкі нацыянальнай асіміляцыі, таму што канфесія не роўная этнічнасці або нацыянальнасці. Тэрмін «паляк» у часы існавання Рэчы Паспалітай быў тэрмінам не нацыянальным, а саслоўным. І толькі ў такім сэнсе гэту краіну можна лічыць «польскай дзяржавай». Спроба ахара-

тарызаваць працэсы паланізацыі часоў Рэчы Паспалітай у катэгорыях палітыкі нацыянальнай асіміляцыі ўладаў II Рэчы Паспалітай (1918-1939) толькі заблытаў сітуацыю. Характэрнае для Л.Лыча атаясамленне каталіцызма і польскасці не дазваляе растлумачыць факт прыналежнасці да каталіцкага касцёлу шматлікіх дзеячоў беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння пачатку XX ст. Што датычыць факталагічнага аргументавання тэзіса пра асіміляцыйны курс уладаў Рэчы Паспалітай, то Леанід Лыч фактычна ўсе свае разважанні будзе толькі на адным эпізодзе, а менавіта на замене старабеларускай мовы на старапольскую ў дзяржаўным справаводстве ВКЛ (1696). У гэтым выпадку мы сустракаемся з пэўнай ідэалагічнай зададзенасцю, якая толькі перашкаджае навуковаму вырашэнню праблемы.

В.Вярэніч і М.Піліпенка звярнулі ўвагу на ўзаемнасць культурных уплываў. В.Вярэніч лічыць, што паланізацыя «рускага і літоўскага баярства» ў XVI – XVIII ст. была амаль роўнай па этнічных маштабах працэсу асіміляцыі польскіх каланістай з ніжэйшых калаў грамадства. На яго думку, якраз упłyў беларускай мовы вызначыў фармаванне адметнай «пальшчызны літоўскай» [493, s. 201, 211]. М.Піліпенка звязаў з «польскасцю» з'яўленне новых формаў адміністрацыйнага падзелу, гарадскога самакіравання, новага календара, пранікненне каталіцызма і пэўнай ўплывы на беларускую мову (у прыватнасці, узбагачэнне слоўнікавага складу ды інш.) [366, с. 99].

В.Вярэніч (услед за польскай даследчыцай Халінай Турскай) адзначыў спонтанную самапаланізацыю вясковага насельніцтва Віленшчыны і Гарадзеншчыны ў другой палове XIX ст. [493, s. 201-202]. Ён жа сцвярджай, што атаясамленне каталіцызма і польскасці прыйшло ў Беларусь ужо пасля падзелаў Рэчы Паспалітай і было звязана з палітыкай царскіх уладаў. Менавіта апошнія навязывалі грамадству тэрміны «руская вера» і «польская вера», што спрыяла русіфікацыі праваслаўных і паланізацыі каталікоў [493, s. 203-204].

Можна зрабіць высьнову, што ў сучаснай беларускай гісторыяграфіі спробы навуковага падыходу да праблемы польска-беларускіх культурных уплываў суседнічаюць са спрошчаным ідэалагізаваным разуменнем феномену паланізацыі. Адлюстраваннем гэтага з'яўлецца і пэўная неакрэсленасць паняційнага апарату. Тэрмінам «паланізацыя» адначасова харектарызуецца працэс прымусовай асіміляцыі і працэс самаапалячвання або спонтаннай (стыхайнай) асіміляцыі. Зачастую ставіцца знак роўнасці паміж паланізацыяй і русіфікацыяй, як пры ацэнцы гэтых з'яўў на працягу ўсёй гісторыі Беларусі, так і для перыяду XIX – пачатку XX ст. За невялікім выключэннем большасць беларускіх даследчыкаў разумее феномен паланізацыі толькі як з'яву палітыкі нацыянальнай або дзяржаўнай асіміляцыі.

У літоўскай гісторыяграфіі працяглы час беспадзельна дамінавала пазіцыя, сформуляваная яшчэ Сімонасам Даўкантасам, які лічыў паліякую і Польшчу галоўнай крыніцай усіх бедаў літоўскай гісторыі. Звычайна ўжываўся тэрмін «паланізацыя» як сінонім прымусовай асіміляцыі.

Аднак апошнім часам разуменне «паланізацыі» падверглася выразнаму перасэнсаванию. У працах Эдвардаса Гудавічуса і Альфрэдаса Бумбляўскаса

сцвярджаеща, напрыклад, што паняцце «палацізацыі» (прымусовай асіміляцыі) не з'яўляецца адекватным для разумення культурных працэсаў перыяду ВКЛ. Даследчыкі заяўляюць пра дамінаванне працэсу самапалацізацыі (спонтаннай асіміляцыі), які быў вызначаны парадунальна больш высокім узроўнем польскай культуры. Напрыклад, Рымантас Мікныс сцвярджаў, што магнатэрый і шляхта Вялікага княства Літоўскага палаціваліся «натуральна, без гвалту» [448, s. 86]. У якасці этапу, які папярэднічаў самапалацізацыі і палацізацыі, А.Бумбляўскас вылучыў таксама перыяд «прыняцця элементаў польскай культуры» [408, s. 45].

Менавіта палацізацыя паспрыяла далучэнню Літвы да дасягненняў еўрапейскай цывілізацыі. Яна ж выступіла ў ролі познага каталізатора фармавання еўрапейской мадэлі культуры літоўцаў. Э.Гудавічус сцвярджаў, што Літва не адставала ад Еўropy настолькі, каб не сумець выкарыстоць гэтых каталізатораў, але ўжо не могла абыціся без яго [418, s. 50].

На думку Э.Гудавічуса, Польшча была не толькі адзіным геапалітычным шанцам для Літвы, яна з'яўлялася адзіным шляхам да заходнега ёўрапейскай цывілізацыі [409, s. 758]. У сярэдзіне XVI ст. палітычная эліта ВКЛ прыняла польскую мадэль шляхецкай культуры. Дзякуючы гэтай мадэлі адбывалася ёўрапеізацыя грамадства. У адносінах уласнасці сфармавалася леннае права, у сацыяльна-эканамічнай структуры – фальварак, у сацыяльна-палітычнай сферы – шляхецкае саслоўе і саслоўная манаўхія, у гардской гаспадарцы – цэхі, у ідэалагічнай галіне – рэфармацыя і контррэфармацыя і г.д. Грамадства Вялікага княства Літоўскага засвойвала неабходны мінімум ёўрапейскай цывілізацыі, каб пазней дзеянасцю Казіміра Семяновіча, Альберта Каяловіча, Жыгімонта Лаўкесміна ды інш. прычыніцца да яе далейшага развіцця. А.Бумбляўскас сцвярджае існаванне самабытнай цывілізацыі (культуры) ВКЛ, якая, праўда, у XVII – XVIII ст. знаходзілася ў такіх самых адносінах да польскай культуры, як лацінаамерыканская – да іспанской [409, s. 760]. Культуру ліцвінаў свядомасці *gente Lithuanus, natione Polonus* даследчык лічыць польска-літоўскай.

Ацэнваючы значэнне канцепцыі, прапанаванай Э.Гудавічусам, А.Бумбляўскас заўважыў, што яна ўпершыню ў літоўскай гісторычнай навуцы прызнала цывілізацыйную ролю Польшчы ў адносінах да гісторычнай Літвы, дала магчымасць без асаблівых эмоцый разглядаць канцепцыі палякаў пра цывілізацыйную місію на Усходзе. Яна ж дазволіла сучасных палякаў Літвы разглядаць як вынік складаных цывілізацыйных працэсаў і адначасова як інтэгральную частку сучаснага літоўскага грамадства [409, s. 760].

Літоўскія даследчыкі звяртаюць увагу і на працэс літуанізацыі палякаў. Яны ўслед за польскім гісторыкам Генрыкам Візнэрам спрабуюць раслумачыць такую з'яву гісторыі ВКЛ, як свядомасць тыпу *gente Polonus, natione Lithuanus*.

Вядомы дзеяч літоўскай культуры Томас Венцлова заявіў пра неабходнасць цалкам адмовіцца ад традыцый С.Даўкантаса: «Унія (з Польшчай – А.С.) увяла Літву ў сферу цывілізаванага Захада. <...> Без уніі не было б ні архітэктуры Вільні, <...> ні Віленскага універсітэту, ні нават той

катализка-вясковай цывілізацыі, яку мы схільныя атаясамліваць з літоўскасцю. Нарэшце толькі пасля уніі ў Літве начало пашырацца заходніе разуменне палітычных правоў, нягледзячы на абмежаванні і экспесы вядомыя кожнаму, хто хоць нешта чую пра Рэч Паспаліту абодвух народаў» [503, s. 151]. На яго думку, ідеолагічні літоўскага нацыянальнага руху здолелі тагачасны польска-літоўскі канфлікт перанесці на гістарычную глебу. Менавіта палітычныя і ідеалагічныя інтарэсы, а не гістарычныя крыніцы, сталі падставай сцвярджэння, што паліакі свядома і мэтанакіравана знішчалі літоўскую мову, пачынаючы ад Любінскай і нават Крэўскай уніі [503, s. 149].

Новыя ацэнкі польска-літоўскіх адносінай знайшлі адлюстраванне ў кнізе вядомага даследчыка Мечыславаса Ючыса «Lietuvos ir Lenkjos unija (XIV a. vid – XIX a. pr.) (Vilnius, 2000). Можна сцвярджаць, што сучасная літоўская гістарыяграфія выходзіць на ўзоровень усебаковага аналізу феномену паланізацыі.

Новыя падыходы літоўскіх даследчыкаў да проблемы паланізацыі ў познай ступені грунтуюцца на палажэннях «літвінскай» («краёвай») гістарыяграфіі. Краёўцы звычайна адзначалі вялікую пазітыўную ролю польскай культуры і каталіцкага касцёла. Затое ўплывы польскіх палітыкаў рэзка крытыковаліся. Т. Нарбут менавіта на польскіх магнатаў усклаў галоўную адказнасць за тое безуладзе апошніх дзесяцігоддзяў Рэчы Паспалітай, якое аблегчыла Расіі, Прусіі і Аўстрыйскому дзяржавам [452, s. 235].

А. Кіркор успрымаў паланізацыю як заканамерны і прагрэсіўны працэс: «Нельга не пагадзіцца, што, як у адукцыі, так і ў грамадзянскіх правах і ўстаноўках, нарэшце, у глыбокі ўкарэнёным пачуцці патрыятызму, паліакі мелі значную перавагу над літоўцамі і беларусамі. Менавіта гэтым тлумачыцца, што па натуральнаму закону прыроды вышэйшая і мацнейшая цывілізацыя праглынула слабейшую і малодшую» [239, s. 135-136]. Пры гэтым А. Кіркор падкрэсліў, што народы, якія злучыліся з Польшчай ад гэтага зусім не паstrадалі. Наадварот, па разумовых здольнасцях, мужнасці, моцы характару і вытрымцы яны нават пераўзыходзілі паліакаў.

Міхал Ромэр трактаваў паланізацыю як добраахвотны працэс пераймання ўзору польскай культуры. Менавіта Польшча, на яго думку, з'яўлялася галоўным правадніком дасягнення ў єўрапейскай культуры ў гістарычнай Літве [296, s. 18]. Працэс паланізацыі М. Ромэр разумеў як працяглы перыяд змяшання элементаў польскай культуры з элементамі культуры мясцовай. Ён падкрэсліў розніцу паміж паланізацыяй як з'явай палітычнай і паланізацыяй як з'явай культурнага жыцця. Першая, на яго думку, адбылася досыць хутка, а вось другая – зацягнулася. Яшчэ ў XVII ст., сцвярджаў М. Ромэр, шляхта ВКЛ карысталася літоўскай і беларускай мовамі [293, s. 18].

Напачатку XIX ст., па ацэнцы М. Ромэра, буйная шляхта (землеўласнікі) канчатковая паланізавалася. А вось дробная і сярэдняя – застаявалася «літоўскай», хаця і была ўжо досыць моцна прасякнута польскімі ўплывамі. Яе імкненне да польскасці М. Ромэр тлумачыў не нацыянальна-культурнымі імкненнямі, а саслоўнымі («каставымі») інтарэсамі [293, s. 24]. Даследчык адзначыў таксама працэсу паланізацыі насельніцтва беларускіх і

літоўскіх земляў у другой палове XIX ст. Ён звязваў гэты працэс з сітуацыяй выбару паміж Польшчай і Расіяй, які павінна была зрабіць грамадскасць Беларуска-Літоўскага краю ва ўмовах рэзкага абастрэння польска-расійскага супрацьстаяння. Менавіта яно вызначала жыццё краю пасля разгрома паўстання 1863-1864 г.

М.Ромэр надаваў паланізацыі выключна важную ролю. Менавіта з ёй навуковец і палітык звязваў нараджэнне адметнага этнакультурнага тыпу («псіхічна-культурнай індывідуальнасці» [460, s. 136]) – літоўскіх палякаў. Да гэтага тыпу ён адносіў і сябе. У сваіх працах М.Ромэр неаднаразова падкрэсліваў мясцове паходжанне літоўскіх палякаў, іх непарыўную сувязь з гісторыяй, традыцыямі і культурнай спадчынай ВКЛ. Ён звяртаў увагу і на асаблівасці мясцовай польскай мовы («пальшчыны літоўскай»), якая, на яго думку, па сваіх граматычных канструкцыях моцна нагадвала беларускую і літоўскую мовы [460, s. 133].

Публіцысты-краёцы пачатку XX ст. былі катэгарычнымі ў сцвярджэнні, што дасягненні єўрапейскай культуры прыйшлі на беларускія і літоўскія землі з Польшчы. На іх погляд, у гісторычнай Літве фармавалася адзіная польска-беларуска-літоўская культура («На ўсёй тэрыторыі Літвы панавалі адныя і тыя ж звычайі, адна і тая ж нацыянальная этыка <...>» [460, s. 6]).

У польскай гісторыяграфіі ўжываюцца паняцці «паланізацыя» («polonizacja») і «самапаланізацыя» («polsczenie się»). Аднак прынцып-прайсніцы паміж імі для большасці даследчыкаў няма. Паланізацыя звычайна трактуецца як самапаланізацыя*. Менавіта так тлумачыў працэс паланізацыі адзін з першых яго аналітыкаў Л.Васілеўскі. Паланізацыю ён разглядаў як наступствы таго, што «ўсходняя цывілізацыя» не вытрымала канкурэнцыі з «захаднім (польскім)». Імкненне далучыцца да культуры больш высокага ўзроўня, характэрнае спачатку толькі для вышэйшых колаў грамадства ВКЛ, пазней для мяшчанства і духавенства, яшчэ пазней для тых прадстаўнікоў народу, што ўздымаліся ўверх па службовай лесвіцы, і было, на думку даследчыка, галоўнай прычынай паланізацыі [305, s. VI].

Л.Васілеўскі адзначыў, што паланізацыя працягвалася і пасля падзеяў Рэчы Паспалітай. Ён зафіксаваў парадаксальную, на першы погляд, сітуацыю: «Найвялікшыя поспехі ў паланізацыі няпольскіх земляў былі Рэчы Паспалітай адбыліся ўжо пасля падзелаў Польшчы, у перыяд пе-раследаў польскасці. Больш таго. Значнае перамяшчэнне польскай этнічнай тэрыторыі на Усход, а таксама пашырэнне этнічных польскіх рэгіёнаў, адбываецца ў перыяд самага жахлівага наступу Расіі на ўсё польскае ў Літве і Беларусі, у перыяд Мураўёва-вешальніка <...>» [305, s. VII]. Прычыны гэтай пазнейшай самапаланізацыі даследчык бачыў у дзеяньні катализатора касцёла і культурных упльвах буйнейшых гарадоў Літвы (у прыватнасці, Вільні і Коўна) [305, s. 42].

* Выключэннем з'яўляецца толькі ацинка палітыкі ўладаў II Рэчы Паспалітай на тэрыторыі Заходніяй Беларусі ў 20-30-іх г. XX ст., якую ўсё часцей характарызуе як палітыку дзяржаўнай асіміляцыі нацыянальных меншасцяў.

Польскія публіцысты і даследчыкі пачатку ХХ ст., прызнаючы факт паланізацыі «вярхоў» літоўскага і беларускага этнасаў, успрымалі яго як пазітыўны і заканамерны працэс, які ніколі не адбываўся шляхам гвалту. «У культурнай перамозе нашай мовы над літоўскай, – заяўлялі яны, – ёсьць толькі перавага ведаў, працы і гуманізму ў звычаях» [187. Nr 10]. «Польская культура ў Літве не насаджалася полымем і мячом, а распаўсюджвалася праз сяброўства народаў» [188, Nr 38] і г.д. Дарэчы, гэтая ідэя адлюстравалася і ў мастацкай літаратуры. Дастатковая згадаш легенду пра Яна і Цыцилію з папулярнага ў свой час рамана Элізы Ажэшкі «Над Нёманам» (1887).

Як цывілізацыйную місію Польшчы на ўсходзе Еўропы, разумей паланізацыю вядомы польскі эмограф пачатку ХХ ст. Владзімеж Вакар. Паліякай у Літве ён параўноўваў з німецкімі каланістамі ў Польшчы, польскую мову з лацінскай у сярэднявечнай Еўропе або з французскай у XVIII ст. у эпоху Асветніцтва [488, s. 10].

Халіна Турска, якая ў 30-я г. ХХ ст. праводзіла этнагічнае і лінгвістичнае даследаванне польскамоўных рэгіёнаў Віленшчыны, прыйшла да вельмі цікавых высноў адносна паланізацыі насельніцтва беларуска-літоўскага этнічнага памежжа. Паланізацыю даследчыца трактавала як пашырэнне арэalu выкарыстання польскай мовы. Яна даказала, што фармаванне польскамоўных рэгіёнаў на беларуска-літоўскім этнічным памежжы (Вільня – Коўна – Даўнабург) адбывалася ў трэцій чвэрці XIX ст. Сутнасцю гэтага працэсу было добраахвотнае імкненне сялянаў каталіцкага веравызнання далучыцца да польской мовы і польской культуры, якая па-ранейшым успрымалася як прымета прыналежнасці да вышэйшага кола грамадства. Нават антыпольская палітыка расійскага ўрада не была ў стане стрымаць гэтае імкненне. Сяляне, вызваленыя ад прыгоннага ладу, дзякуючы спрыяльнай эканамічнай сітуацыі трэцій чвэрці XIX ст. паляпішалі сваё матэрыяльнае становішча і імкнуліся да паляпшэння становішча сацыяльнага.

Менавіта пашырэнне польской нацыянальнай свядомасці сярод сялянаў-каталікоў X. Турска лічыла галоўнай перадумовай распаўсюджвання сярод іх польской мовы. Адначасова яна падкрэсліла сувязь паміж моўнай паланізацыяй і пазіцыяй каталіцкага духавенства і часткі паланізаваных колаў мясцовай грамадскасці. Гэтая пазіцыя харастарызировалася як актыўная і наступальная. Напрыклад, польскамоўныя набажэнствы ў касцёле яна параўноўвала з урокамі польскай мовы для літоўскага і беларускага сялянства [487, s. 163].

А вось Ю.Бардах не лічыў пашырэнне польской мовы крытэрыем паланізацыі. Гісторык упэўнены, што для поўнай ідэнтыфікацыі сябе з палікамі менталітэту польскамоўнага насельніцтва не хапала яшчэ адпаведных палітычных і рэлігійных элементаў [401, s. 199]. Напрыклад, у свядомасці шляхты яны з'явіліся пасля Люблинскай і Берасцейскай уніяў. Пашырэнне польской мовы Ю.Бардах тлумачыў не «асіміляцыйнай» палітыкай кіраунікоў Рэчы Паспалітай, а імкненнем шляхты далучыцца да вышэйших сацыяльных і культурных колаў грамадства. Акту ўвядзення ў службовае справаводства ВКЛ польской мовы (1696) даследчык не надаваў вялікага

значэння. Па яго меркаванні, гэты досыць фармальны акт толькі зафіксаваў тыя перамены, якія ўжо адбыліся. Гісторык звярнуў увагу на тое, што трэці Статут ВКЛ (1588) у 1614 г. быў надрукаваны ў польскім перакладзе, і з таго часу толькі так і перавыдаваўся [401, s. 202]. На думку даследчыка, распаўсюджванню польскай мовы і культуры спрыялі эмігранты з Польшчы. Але толькі гэтым і абмяжоўваецца іх дачыненне да паланізацыі.

Сучасная польская гісторыяграфія наогул не звязае працэс паланізацыі з міграцыяй насельніцтва з тэрыторыі этнічнай Польшчы ў ВКЛ. «Трэба прызнаць, – заўважыў Ян Юркевіч, – што <...> колькасць эмігрантаў з Кароны не аказала прынцыпавага ўплыву на працэс самапаланізацыі літоўскай шляхты. Тоё ж можна сцвярджаць адносна ролі польскіх асаднікаў у гарадах Літвы ў працэсе самапаланізацыі мяшчанства» [429, s. 246]. Г.Лаўмяньскі лічыў паланізацыю прыкладам эфектунасці ідэалагічных уплываў [429, s. 254].

Ю.Бардах грунтоўна прааналізаваў свядомасць тыпу *gente Lithuanus (vel Ruthenus), natione Polonus*. Ён адзначыў харктэрную для яе па меншай меры з XVII ст. дваістасць (падвоенасць) нацыянальнага пачуцця, калі Літва ўспрымалася як «малая Айчына», а Польшча – як «вялікая» [401, s. 201-202]. Як «каранянжы», так і ліцвіны ў адпаведнасці з тагачаснымі паняццямі з'яўляліся палякамі. Але гэтыя паняцці мелі дзяржаўныя харктары, а не этнакультурны.

На думку Уладыслава Вяльхorskага, усведамленню гісторычнай значнасці польска-літоўскай дзяржаўнай уніі моцна спрыялі падзелы Рэчы Паспалітай. Навуковец прааналізаваў шэраг дакументаў, звязаных з антырасійскімі паўстаннямі. Сярод іх быў і фрагмент Маніфесту Літоўскага Выканаўчага камітэту ад 19 сакавіка 1863 г.: «Суайчыннікі! Палякі паўсталі, каб скінуць ганебнае ярмо <...> Літоўскі Выканаўчы камітэт <...> заклікае нашых братоў ліцвінаў і беларусаў, чый лёс непадзельна звязаны з Польшчай, да паяднання ўсіх сіл вакол сцяга незалежнасці. Адна мэта аў'ядноўвае ўсіх нас – вызваленне Айчыны <...> Заклікаем усіх, у чыёх грудзях б'еца польскае сэрца – наперад, пад сцяг Белага Арла і Пагоні!» [Цыт.па: 498, s. 145].

Гэты дакумент належыў г.зв. «белым». Але і «чырвоныя», якіх Варшава рэзка крытыковала за «сепаратызм», не менш востра адчуваўі непадзельнасць лёсу гісторычнай Літвы і Польшчы. Нават Кастусь Каліноўскі, адзін з піянероў беларускага руху, сумяшчай у сваёй свядомасці беларускі (дакладней, ліцвінскі) і польскі патрыятызм. Калі нават пагадзіцца з сумневам шэрагу беларускіх даследчыкаў (напрыклад, М.Біч) у тым, што менавіта К.Каліноўскі з'яўляўся аўтарам вядомага «*Piśma Jaski hospodara spad Wilni do muzykou ziemli polskaj*», то можна прыгадаць заклік да сумеснага змагання з «братаў з-пад Варшавы», які ўтрымліваецца ў «Лістах з-пад шыбеницы». Трэба пагадзіцца з думкай С.Касцялкоўскага, што «ў барацьбе за перамогу паўстання ліцвіны ў той час яшчэ не бачылі ніякай розніцы паміж сабой і палякамі ні ў Літве, ні ў Беларусі» [435, s. 92].

Пэўная раздвоенасць свядомасці выразна адчуваецца ў літаратурнай творчасці пісьменнікаў-ліцвінаў, пачынаючы ад А.Міцкевіча. Славуты паэт-ліцвін стаў гонарам і славай польскай паэзіі. Ю.Бардах звярнуў увагу на

характэрны фрагмент з XII раздзелу «Кнігі пілігрымства» А.Міцкевіча: «Ліцвін і мазур – браты. Ці сварацца браты ад таго, што аднаго назвалі Уладыславам, другога – Вітаўтам? Прозвішча ў іх адно, прозвішча Палаляў» [Цыт.па: 401, с. 207].

Варта прывесці таксама ацэнку асобы А.Міцкевіча, якая належыць У.Вяльхорскаму. «Міцкевіч быў ліцвінам у тагачасным разуменні гэтага слова. Ён какаў свой родны край і яго мінуўшчыну сыноўнай любоўю. Жаданне вярнуць незалежнасць Вялікага княства Літоўскага валодала ім цалкам. Адначасова Міцкевіч быў палалям. Ён належыць да польскай культуры і лічыў яе падмуркам духоўнай незалежнасці Айчыны. Незалежнасць Польшчы таксама была ягонай мэтай. Ён не аддзяляў яе ад свабоды Літвы. Абедзве гэтыя праўды аб'яднала ў душы Міцкевіча замілаванне да Рэчы Паспалітай» [496, с. 112]. Яскравым прыкладам спалучэння ліцвінства і польскасці была таксама творчасць Людвіка Кандратовіча і Юзафа Крашэўскага.

У Вяльхорскіх лічыў, што менавіта гістарычная свядомасць нарадзіла гэты незвычайні для XIX ст., перыяд з'яўлення нацыяналізмаў, феномен. Ліцвінства ён звязваў з паходжаннем з тэрыторыі былога ВКЛ незалежна ад этнічнай і культурнай прыналежнасці, а польскасць лічыў гісторыка-палітычным утварэннем, вынікам гістарычных сувязяў, якія злучалі дзве дзяржавы і народнасці, што насялялі іх. Ён жа падкрэсліў прынцыповае адрозненне гэтай свядомасці ад свядомасці нацыянальнай [496, с. 112].

Даследчык таксама заўважыў пранікненне польскасці ў беларускую і літоўскую вёску ў перыяд самых моцных антыпольскіх рэпрэсіяў. На яго думку, гэтаму працэсу моцна спрыяў пачатак літоўскага нацыянальна-культурнага Адраджэння. Нежаданне часткі сялянства прымаць патрабаванні ідэолагаў і кіраўнікоў літоўскага руху падштурхоўвала яе ў бок польскасці [497, с. 255].

Праблеме паланізацыі шмат увагі ўдзяліў П.Эберхардт. І ён лічыў галоўным фактам паланізацыі (дакладней, самапаланізацыі) прывабнасць польскай культуры [424, с. 45]. На яго думку, паланізацыя ў першай Рэчы Паспалітай ахапіла ўсю шляхту ВКЛ, а аналагічныя працэсы сярод сялянства Беларуска-Літоўскага краю на рубяжы XIX – XX ст. абмяжаліся толькі каталіцкім рэгіёнамі заходняй Беларусі на мяжы з польскай і літоўскай этнічнымі тэрыторыямі [424, с. 49].

Адзначыўшы «прывабнасць» польскай культуры, П.Эберхардт адмовіўся ад адназначнай ацэнкі тэзіса пра цывілізацыйную місію Польшчы на беларускіх і літоўскіх землях. Ён звярнуў увагу на працэс «рутэнізацыі» польскіх сялян-перасяленцаў («мазураў-буднікаў»), адзначыў захаванне палітычна-прававой адметнасці ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай, ахаректарызаваў г.зв. «ліцвінскі сепаратызм» і падкрэсліў факттар культурных узаемаўпłyваў, які і вызначыў культурнае развіццё Беларуска-Літоўскага краю [424, с. 26-29]. Аднак той ступені этнакультурнай адметнасці і таго ўзоруяня своеасаблівасці менталітэту літоўскіх палаляў, якія дазволіў М.Ромэру, У.Вяльхорскаму і Ю.Бардаху прызнаць факт існавання асобнага тыпу палаляў («*odmiana polskości*»), П.Эберхардт не заўважыў. Ён выкарыстаў традыцыйнае паняцце «палаля ў Беларусі і Літве».

Не надаў вялікага значэння адметнасці палякаў Беларусі і Літвы таксама іншы вядомы польскі гісторык Роман Вапінъскі. Па яго меркаванні, гэта адметнасць не дае падставаў сучасным навукоўцам карыстацца паняццем «літоўскія палякі». У выступлені на канферэнцыі «ХХ стагодзьдзе – не толькі ў польскай перспектыве» (Гданьск, 10-11 лютага 2000 г.) ён адзначыў, што гэты тэрмін можна прымяніць толькі ў дачыненні да асобных прадстаўнікоў польскай грамадскасці беларускіх і літоўскіх земляў пачатку ХХ ст. Р.Вапінъскі таксама ўвёў у гісторыяграфію паняще «малая Айчына» [491, с. 10]. Адной з такіх «малых Айчынаў» палякаў з'яўляліся г.зв «Паўночна-Усходнія крэсы». Права лічыць іх сваёй Радзімай палякам прыходзілася дзяліць з беларусамі і літоўцамі.

Дарэчы, як паказалі даследаванні Лешка Заштадута, паняще «крэсы» пашырылася на тэрыторыю гісторычнай Літвы якраз у другой палове XIX ст., г.зн. у час спонтаннай паланізацыі вясковага насельніцтва беларуска-літоўскага этнічнага памежжа. Польскі даследчык звязаў замену раней ужыванага тэрміна «землі забраныя» на паняще «крэсы» з актывізацыяй палітыкі русіфікацыі, з узмацненнем намаганняў расійскіх уладаў даказаць, што «Паўночна-Заходні край» з'яўляецца спрадвечна рускай зямлёй [506, с. 24]. Польская быццам спрабавала ўзяць пэўны ідеалагічны рэванш.

Такім чынам, у сучаснай польскай гісторыяграфіі беларускія і літоўскія палякі часцей трактуюцца як вынік працэсаў паланізацыі карэннага насельніцтва Беларусі і Літвы. Пры гэтым частка навукоўцаў (напрыклад, У.Вяльхорскі і Ю.Бардах) адзначаюць пэўную адметнасць гэтых палякаў ад палякаў з этнічнай Польшчы. Яны досыць шырока ўжываюць паняще «літоўскія палякі». Іншыя даследчыкі (напрыклад, П.Эбэрхардт і Р.Вапінъскі) лічаць літоўскіх палякаў часткай польскай нацыі, якая апынулася ў больш цяжкіх гісторычных абставінах і не здолела захаваць усе польскія этнакультурныя рысы. Яны карыстаюцца паняццем «палякі ў Беларусі і Літве».

Самое паняще «паланізацыя» звычайна трактуецца як «самапаланізацыя», як добраахвотны выбар. Гэты тэзіс мае пэўнае абрэгунтаванне. Як ужо адзначалася, Рэч Паспалітая не з'яўлялася нацыянальнай дзяржавай у сучасным разуменні гэтага слова. А ў перыяд фармавання нацыяў Польшча як дзяржава не існавала, і дзяржавных рычагоў для правядзення палітыкі асіміляцыі, напрыклад, беларусаў і літоўцаў, польскі этнас не меў. Аднак пры гэтым нельга забываць пра існаванне пэўных рэлігійных, культурных і сацыяльных інстытутаў (каталіцкі касцёл, афіцыйная школа ў першай трэці XIX ст., мясцовая адміністрацыя да паўстання 1863-1864 г., тайная школа ў другой палове XIX – пачатку XX ст., маёнтак), якія адыгрывалі значную ролю ў пашырэнні польскасці нават пры адсутнасці польскай дзяржавы.

Праблема паланізацыі непасрэдна звязана з аналізам польскай грамадскасці як сацыяльнай групы. У сувязі з гэтым вялікае значэнне набывае праблема колькасці польскага насельніцтва Беларуска-Літоўскага краю. Аднак спецыяльна спыняцца на гэтым пытанні не будзем. Яно ўжо знайшло асвятленне ў манографіі «Палякі Беларусі і Літвы ў рэвалюцыі 1905-1907

гг.» (Гародня, 2000), дзе сцвярджалася, што колькасць палякаў на рубяжы XIX – XX ст. на тэрыторый шасці беларуска-літоўскіх губерняў не была меншай за 563,8 тыс. (5,6%) і не перавышала 1 612,3 тыс. (16,3%) [373, с. 37].

Дадзеная перапісу 1897 г. дазваляюць таксама ўяўіць у агульных рысах саслоўную структуру польскага насельніцтва. Адразу кідаецца ў очы адносна вялікая колькасць патомнай шляхты сярод палякаў. Па падліках Міхася Біча, сярод палякаў Віленскай, Віцебскай і Ковенскай губ. удзельная вага гэтай шляхты складала 24%, а сярод палякаў Менскай, Магілёўскай і Віцебскай губ. – 29% [360, с. 333]. (Для параўнання рускае патомнае дваранства складала толькі 5,3% ад усіх рускіх.) Колькасна пераважалі сяляне – 40,2%*. А вось па падліках польскіх даследчыкаў сяляне складалі да 80% усяго польскага насельніцтва Беларусі і Літвы. Але не яны, а буйныя землеўласнікі і інтэлігенцыя былі галоўнай сілай мясцовага польскага руху напачатку XX ст. Гэтаму спрыяла іх маёмаснае становішча (прыблізна палова – 50,0%-55,0% – усіх земляў, якія знаходзіліся ў прыватнай уласнасці, належала беларускім і літоўскім землеўласнікам-палякам [373, с. 39]), культурны ўзровень, вопыт грамадскай і палітычнай дзейнасці.

Прыведзеныя лічбы дазваляюць зрабіць высьнову пра значны палітычны патэнцыял польскага насельніцтва. Улады гэта выдатна разумелі, і менавіта таму «польскае пытанне» ў другой палове XIX – пачатку XX ст. істотна ўплывала на расійскую ўнутраную і знежнюю палітыку і сталася важным фактарам беларускай гісторыі.

Агляд беларускай, літоўскай і польскай гісторыяграфіі дазваляе паставіць цэлы шэраг пытанняў, на якія яшчэ не дала адказу гісторычная наука. Галоўным з іх застаецца вызначэнне месца палякаў у беларускай гісторыі XIX – пачатку XX ст. Менавіта гэтая праблема і з'яўляецца ключавой для дадзенай манографіі. Яе вырашэнню можа паспрыяць аналіз грамадска-палітычнай і культурнай дзейнасці палякаў Беларуска-Літоўскага краю ў другой палове XIX – пачатку XX ст.

* Гэтыя разлікі былі зроблены ў межах г.зв. «моўнай» канцэпцыі вызначэння нацыянальнасці, характэрнай для беларускай і расійской гісторыяграфій.